

BAZSÁNYI SÁNDOR

Nyomorúság, szomorúság, szépség

*Mészöly Miklós Megbocsátás
című kisregényének (1983) térideje*

Hol és főként mikor játszódik a *Megbocsátás*? Az egyértelmű kérdésre – kell-e külön hangsúlyoznom az „egyszerűsítő ráfogásoktól” tartózkodó Mészöly Miklós esetében? – nincs egyértelmű válasz.

Már csak a kisregény emlékezetes nyitánya, az idő függesztésének misztikus téralakzata, az égben megmaradó vonatfüstcsík miatt is elbizonytalanodunk a néven nem nevezett, leginkább Szekszárdra vonatkoztatható (bár Bagi Zsolt Mohácsot is említi) „dél-dunántúli kisvárosban” zajló események időviszonyaiban. Mert például a kisregény legelső befogadói között van olyan, aki nagyvonalúan úgy gondolja, hogy a történet „az I. világháború után játszódik” (Balassa Péter); de van olyan értelmező is, aki szerint egyfelől úgy tűnik, hogy „a harmincas évek közepe táján játszódik a regény”, másfelől viszont az egyik legsűrűbben emlegetett alaknak, az egykori telekkönyvvezető Porszki Ábelnek – az itt-ott elszórt adatokra támaszkodó számítgatás értelmében – „1963 körül kellett meghalnia”, következésképpen „a kor, amelyben a regény játszódik, a tágabban vett jelen századunk eddigi Magyarországá”. (Szörényi László) Az egymásba bonyolódó családi, térségi, történelmi és mitikus jellegű események közül tehát a nyugdíjas Porszkiét tudjuk leginkább elhelyezni – noha nem teljesen ellentmondásmentesen. Merthogy az elbeszélő által ábrázolt írnok szerint a millennium évében „még kamasz telekkönyvvezető” nyolcvannyolc évet élt, míg maga az elbeszélő később úgy véli, vagy legalábbis ezt köti olvasói orrára a tizedik fejezet legelején, mégpedig a szű-

---

Egy hosszabb, Mészöly Miklós *Megbocsátás* című kisregényével foglalkozó munka részlete.

kebb történet jelen idejére utalva: „Porszki Ábel, az írnok jóslát meghazudtolva, ezen az őszön halt meg, nem nyolcvannyolc, hanem hetvenkilenc éves korában.” (kiemelés: BS) Ha tehát nem az egyik kiemelt szereplőnek, hanem a minket folyamatos bizonytalanságban tartó (ha nem is teljességgel megbízhatatlan, de azért nem is maradéktalanul megbízható) elbeszélőnek hiszünk, persze csak jobb híján, merthogy – a kisregény Akutagava-motójának értelmében – muszáj támaszkodnunk valamilyen „törött pengéjű, finom kardra” a szöveg „örökös félhomályában”, akkor a legtöbb, amit mondhatunk, hogy valamikor az 1960-as években járunk. De *egy olyan* hatvanas években, amelynek kellékei („Polgári Egylet”, „kaszinó”, „nadrággomb 1848-ból”...) és vonatkozásai („nagy kolerajárvány”, „nagy bélistázások”, „akik életüket adták a szabadságért”...) magukban hordozzák az elmúlt százegynéhány év kulturális és történelmi nyomait, az 1848–49-es szabadságharctól az 1956-os forradalomig – nem beszélve a még messzebbre, például a török hódítás idejéig vezető történelmi nyomokról és mitologikus törésvonalakról...

Az viszont bizonyos, hogy a különös nyári jelenéssel induló kisregényben egyetlen év történetét követhetjük nagyjából végig: tavasztól, amikor is az írnok felesége elkezd dolgozni az Al-latok búcsúja című képén, egészen karácsonyig, amikor az írnok elveszi felesége nővérének szüzességét. Az év egy pedig olyan időkeretnek bizonyul, amelyen belül töredékesen megismerkedünk egyrészt az írnok családjának említésekből, utalásokból és nyomokból kirajzolódó történetével, másrészt az írnokot izgató „Porszki-aktában” foglalt bűnügy homályos háttéreseményeivel, harmadrészt pedig a „dél-dunántúli kisváros” és tájegység történelmi-mitikus időkbe vesző múltjával. Továbbá mindhárom történetréteghez kapcsolódhatnak olyan műfaji elvárások és minták, amelyeknek részleges jelenlétét egyenesen „műfaji álcáknak” nevezi a kései Mészöly-epika „álintegratív” formáit vizsgáló Szolláth Dávid, aki egyébként a *Magyar novella* (1979), *A balsejtelem lüktető pontocskái* (1983) és a *Családáradás* (1995) mellé sorolja a *Megbocsátást*, mint a „családtörténeti ciklus” egyik darabját, és az alábbi módon magyarázza a négy mű, továbbá a *Jelenkor* 1980–82-es évfolyamaiban megjelent *Családáradás*-ösvaltozat kapcsolatát: „a *Magyar novella*, *A balsejtelem*... és az *ös-Családáradás* három kísérlet vagy előtanulmány a vágyott családregényre, a redukáltabb *Megbocsátás* pedig a családregény mint ideologikus konstrukció elutasítása. [...] Az 1995-ös *Családáradás* ezek után Mészöly egyik *postludiumának* tekinthető [...]. Azaz nem hanyatlás, hanem utójáték, jutalomkör.” (A Mészöly-monográfus által megkülönböztetett további „álintegratív” műcsoportok: a *Térkép Aliscáról* [1975], az *Anno* [1975] és a *Ló-regény* [1982] című „történelmi szinopszisok”; a *Sutting ezredes tündöklése* [1986], a *Fakó foszlányok nagy esők évadján* [1983] és a *Legyek, legyek – avagy az elmondhatóság határa* [1985] című „történelmi átiratok”; valamint a *Bolond utazás* [1977–1986] mint „allegorikus

álintegráció”). Az 1983-as kisregény *álműfaji* kereteként kínálkozó *álműfaji* változatok: (1) családregegy, amelynek legesélyesebb hőse lehetne az írnok; (2) bűnügyi regény, amely Porszki homályos alakja köré szövődne; (3) térségi regény a „dél-dunántúli kisvárost” magában foglaló pannon vidékről, tágabban Közép-Európáról; valamint (4) mitikus-történelmi regény, amelyben feltárul a térség múltja. A műfaji rétegek közötti viszonyok kellőképpen bizonytalanok – mert például mi köze volna *ténylegesen* az írnoknak a gyilkossággal gyanúsított telekkönyvvezetőhöz? És persze az egyes rétegeken belül is tetemesek a határozatlanságok – mert ha csak a Porszkihoz kötődő bűnügyi szálat vesszük, akkor is több lehetséges értelmezést kapunk a polgármester erőszakos haláláról: az elbeszélőét, az írnokéét, a Porszki-perben szereplő Martinkó főügyészét, két egymással vitatkozó újságcikkíróét, a telekkönyvvezetőhöz titokzatosan kötődő Farda kisasszonyét, valamint egy távoli nőrokonét, amelyekhez olvasóként ki-ki hozzáadhatja a magáét...

Mindenesetre az említett négy műfaji síkon bontakozik ki a *Megbocsátás* saját epikai valósága, és kerül egyúttal szorosabb-lazább kapcsolatba más Mészöly-művekkel (nem beszélve a nagyobb lélegzetű, meg nem valósult regénytervekről) – családregegyként elsősorban a *Magyar novellával* vagy a *Családáraddással*; bűnügyi regényként például a *Nyomozással* (1971–1988) vagy a *Film*mel; térségi regényként a *Hamisregény* vagy a *Pannon töredék* (2002) című kötetek szövegvilágaiba válogatott művekkel; mitikus-történelmi regényként pedig többek között a *Fakó foszlányok nagy esők évadján* vagy a *Bolond utazás* című elbeszélésekkel. Az 1983-as kisregényhez többféle műfaji kód szerint kötődő művek természetesen ugyanúgy többféle poétikai kapcsolódást mutatnak egymáshoz is – a kései pannonepikát keresztül-kasul átszövő családi hasonlóságok értelmében, amely működhet motívumismétlések, önidézéses, önértelmezések, szándékos vagy szándéktalan önparódiák formájában. Nem beszélve az életmű körén kívüli kapcsolódásokról: az erdélyi emlékiratírókhoz, Camus-höz, Márquezhez... Vagy a szépirodalom szűkebb világán túli szövegekhez, szövegtípusokhoz: Wittgensteinhez, Bibóhoz, szinonima-szótárcikkhez... Vagy éppen a Mészöly-életrajz egyes elemeihez: a műveiben hol *Aliscaként*, hol *Szegszárdként*, hol *Szekszárdként* említett, hol pedig névtelenül hagyott szülővároshoz; a *Megbocsátás* évében keletkezett *Anyasírató* címszereplőjéhez fogható, azaz „megyeszép” anyához; az életre szóló traumát és írásmunkát eredményező második világháborúhoz...

*

A *Megbocsátás* tehát, Mészöly sok más művéhez hasonlóan, *fokozottan* többszörös függésben létezik (miközben persze az irodalmi szövegek létezősmódja *eleve*: a szövegközi függés) – ami nem jelenti azt, hogy ne lehetne önmagában olvasni és értelmezni a

sűrű szövésű kisregényt. Mert mi másért is léteznének az egyes művek szöveghatárai, ha nem azért, hogy azokat, kedvünk szerint, vagy átlépjük, vagy betartsuk. Vagy éppen úgy igyekezzünk betartani, hogy közben azért jól tudjuk, hogy nem tudjuk betartani. Szövegközeleli elemzés és szövegközi értelmezés: ezzel a kettős könyveléssel, mondhatni kettős tudattal kénytelen megbarátkozni Mészöly művének olvasója – mint minden olyan olvasó, aki egy könyvnél már többet olvasott. Vegyük most csak a különböző Mészöly-művekből ismerős, esetenként a Mészöly-életrajzzal is kapcsolatba hozható motívumokat: helyszíneket, alakokat, eseményeket.

Hiszen már a pálya átmeneti summázatának szánt, *Volt egyszer egy Közép-Európa* című, 1989-es válogatáskötet 1973-ban keletkezett, *Térkép Aliscáról* című nyitó novellájában felbukkan az 1983-as kisregény első bekezdésének felsorolás-alakzatában említett „„filléres« vonat” (a fővárosból érkező „filléres gyorsként”), és azután többször szóba kerül a *Nyomozásban* is. Bátran tekinthetjük hát az ismétlődő motívumot a hangsúlyos elhelyezés jelentésfokozó szövegcsелеkedetének – legyen ez a hely akár a Mészöly-féle „Közép-Európa” szövegvilágának „Alisca” nevű bejárata, akár az epikai gyűjtemény vége felé olvasható *Megbocsátás* „dél-magyarországi kisvárosa”. A kisregény településének és környékének nevesített tereptárgyai közül felbukkannak még az 1989-es válogatáskötetben: a „Pándzsó” nevű városrész (a *Nyomozásban*); a „Németh utca” (a *Ló-regényben*); a „Pirnitzer-áruház” (a *Ló-regényben*); a „Csörge-tó” (a nyitászövegben és a *Nyomozásban*). Az 1989-es válogatás utáni évben megjelent *Wimbledoni jácint* rövid elbeszélésében, a *Zsilipben*, amely a (*Gimnasztika egy regényhez*) alcímet viseli, pedig ugyanolyan pontos leírását kapjuk „a Pándzsó szélén álló Lipovszky-féle vendéglőnek”, mint a *Megbocsátásban*. Mi több, hosszú szövegrészek kerülnek át módosítva az 1983-as kisregény nyolcadik és kilencedik fejezetéből a későbbi elbeszélésbe. Nem beszélve az olyan érintkező térképészeti pontokról, mint a *Térkép Aliscáról* „mezei ünnepegeinek” és a *Megbocsátás* „pestismajálisainak” nem azonos, de hasonló rendeltetésű helyszínei (és most csak zárójelben említve az 1976-os *Film* városligeti „undorító állathecceit”, amelyek nyugtalanítóan rokonulnak az egyik Porszki ős „tetten ért bestialitásához”, tudniillik tehénnel való rendszeres közösüléséhez). És persze az 1983-as mű szereplői között is találunk olyanokat, akik a válogatáskötet tágabb köréből, vagyis korábban keletkezett művek világából lépnek át a „dél-magyarországi kisvárosba”: a *Magyar novellában* szereplő Mariosa Jakabot és a *Ló-regény* mellett a *Merre a csillag jár?* című hosszú elbeszélésben (1984) is felbukkanó Farda kisasszonyt, aki feltűnik a *Zsilip* végén is, mégpedig ugyanazokat az erős szavakat kiáltva egy kutya után („Fojtásák meg!”), mint a kisregényben. És ha még tágabb körben tallózunk, akkor nem tudjuk nem kapcsolatba hozni egymással a kisregény Csanaki Máté nevű katolikus papját a *Család-*

áradás azonos vezetéknevet viselő református lelkészeivel. Nem beszélve a két epikai mű nem azonos nevű alakjainak szövegközi térben áthangzó közös tulajdonságairól és szerepköreiről, mint amilyenek megfigyelhetők például az egyaránt a családi tértől elkülönülő manzárdszobában lakó Mária és Júlia, vagy a családi emlékezet őrzőiként megnyilvánuló Iduska néni és Matinka néni párhuzamaiban.

És talán érdemes röviden utalni a *Megbocsátás* lehető legtágabb, immár a Mészöly-életművön túli szövegkörnyezetére, azokra a rejtett irodalomközi kapcsolatokra tehát, amelyek közül Takáts József négyet hangsúlyoz 1991-es „mítoszelemző” olvasatában (bár a legelső példája inkább túlértelmezésnek hat): (1) Novalis *Heinrich von Ofterdingen* című regényének Írnok nevű szereplőjét, aki nem volna más, mint a romantikus művön belüli észszerűség képviselője, ha tetszik, valamiféle előképe az ábrándvesztett kisvárosi írónak; (2) Nietzsche egyik hídmetaforáját, amelynek elmozdításával ironikusan kegyességi összefüggésbe kerül a merőben más hangoltságú Zarathustra-szólam; (3) Török Gyula *A zöldkőves gyűrű* című családtörténeti regényét, amelynek 1975-ös, Horváth Z. Gergely által rendezett tévéfilmváltozatában közreműködött forgatókönyvíróként Mészöly is, aki azután 1983-as művében afféle erőszakmotívumként hasznosította az 1912-ben megjelent regény címadó tárgyát; valamint (4) Bohumil Hrabal *Az angyal* című novelláját, amelynek „színes nyomatán egy szakadék fölötti pallón karcsú lányka lépkedett, a leánykán fehér ruha volt, és fölötte lebegett az őrangyala, szintén talpig fehérben” (Váradai Erzsébet fordítása), és amely ugyanúgy egy gyerekágy felett „díszeleg”, mint a *Megbocsátás* tizenhétedik fejezetében a „szakadékos patakmeder” feletti „keskeny pallón” gyerekeket átvezető „őrangyalt” ábrázoló „jámbor kép” – amiről viszont az írónak nagyobbik fiának, Gergelynek „cinikus véleménye volt”.

De például a tizenkettedik fejezet „történelmi szomorúságai” kapcsán ironikusan említett Haynauról („No, és Haynau?”) eszünkbe juthat az ugyanitt szóba hozott Jókai („Mit csináljon most a magyar? Várjon és türrjön! Jókai mondta.”) patetikus szabadságharc-regényének (*A kőszívű ember fiai*, 1869) fejföröcsöktől szenvedő Haynauja, akire Mészöly kisregényének szereplői immár megöregedett „nagy Melancholicusként” utalnak. Továbbá joggal gondolhatunk az *Üstökös* című „humorisztikus hetilap” 1859-es évfolyamában, majd azután *A tengersizű hölgy* című, 1889-ben megjelent regényében a szabadságharcos Türr István nevével játszó („türrjön” = *Türr jön*) Jókai 1862-es regényére, *Az új földesúr*ra, illetve az abban ábrázolt Haynau-paródiára, a magyarországi földbirtokot vásárló Ankerschmidt lovagra, akinek történelmi mintájáról immár nyíltan beszél az író az utószóban. A történelmi-nemzeti mítoszokat megkérdőjelező nézőpontváltás egyébként is jellemző a Haynauval játszó Jókai által játszott Mészölyre, itt most történetesen a melankólia világszemléleti to-

posza révén, miáltal a *Megbocsátás* érzelmi rokonságba kerül az 1948–49-es szabadságharc Vörösmarty-féle kiábrándult (*Előszó*, 1850–51) vagy Arany-féle ironikus emlékezetével (*A nagyidai cigányok*, 1851), vagy éppen a regényíró Sándor Iván 1976-os kritikai forradalom-ábrázolásával, *A futárral*.

És nem feledkezhetünk meg a *Fuharosok* című Esterházy-mű (1983) szüzességelrablási rítusának egyidejű párhuzamáról sem. Vagy az emblematiszmus nyitóalakzat, az égben megmaradó vonatfüstcsík továbbéléséről Darvasi László 1991-es, valamint Kőrösi Zoltán 2004-es és 2006-os regényeiben (*A könyvmutatónyosok legendája; Budapest, nőváros; Milyen egy női mell?*). És ha túltekintünk a szépirodalom övezetén, akkor nagyon fontos szövegalképpnek bizonyul Bónis György 1962-ben megjelent jogtörténeti monográfiája (*Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708*), amelynek két részletét hozza P. Simon Attila kapcsolatba a Böröcz és Porszki családok közötti viszály bestiális („contra naturalem usum”) eredetének hetedik fejezetben történő tárgyalásával, illetve annak kisugárzásával a kisregény egészére, ami ráadásul érintkezik a fokozottan nem-morális és nem-humanista szemléletű *Megbocsátás* mitológiai – a *Szárnyas lovakról* érkező Nadas Péter szavait idézve: „brutális és barbár” – háttérrel.

*

A többszörös szövegek közötti viszonyrendszerbe ágyazott „dél-dunántúli kisváros” olyan téridőalakzatként létezik, amely egyfelől része a Mészöly-életmű törésesen tagolt téridőszervezetének, másfelől viszont határozott kapcsolatban áll a szerző által „Pannóniának” vagy „Közép-Európának” nevezett világgal párhuzamos térségi-történelmi valósággal. Az életművön belüli téridő-viszonyok nyugtalanító pontossággal kibontott példaként fogadhatjuk a *Megbocsátás*ban ábrázolt kisváros szerkezetét leképező sírváros szerkezetét (az egykori pestisjárvány áldozatainak „rég Pándzsóban” található temető „tömegsír-labirintusát”) leképező térképet (ólomládában elásva a tényleges városházának megfelelő sírvárosháza helyén), amelyet Szolláth joggal rokonít a *Térkép Aliscáról* és a *Sutting ezredes tündöklése* című szövegekben megemlített városi („aliscái”, illetve „szegszárdi”) emléktárggyal, a céhlegények fájának szövegekkel teleírt alakzatával. A település kitüntetett pontján tehát különböző idők rétegződnek egymásra, más szóval az időbeliség térbeliséggé változik, mégpedig a „pestismajális” ünnepéhez kötődő téridőtapasztalatban: az ismétlődő ünnep mindig másik évben, de mindig ugyanott (és az év ugyanazon szakaszában) zajlik.

A szépirodalmi térkép törésekkel tagolt és homályosságoktól bizonytalan felülete ráadásul teljességgel megfelel a valóságos tájék lényegének, pontosabban bármiféle megnyugtató lényegtől fosztott természetének – ahogyan erről Thomka Beáta is beszél,

aki „a tematikus, motivikus elemeken” túlrá, „a koncepcióból, a történelem- és létszemléletből származó motivációk felé” irányítja a Mészöly-olvasók figyelmét: „Ha van a sokat vitatott, sokféle-képpen értelmezett Közép-Európa-fogalomnak valamiféle meghatározó, a térbelit belülről kitöltő jelentése, az többek között a nyugat-európai civilizációk folyamatosságával szembeni állandó megszakítottság, diszkontinuitás. Közép-Európa történetében az éles váltások, lemaradások, indulások, törések, visszaesések, széthullások, üldöztetések, fenyegetettségek, késések ritmikája lüktet, s az elvétettség drámája tudatosul.” Nem lehet tehát nem töredékesen ábrázolni a térségi-történelmi töredezettség megválnálhatatlannak tűnő léttapasztalatát. Mészöly *Műhelynaplói* kapcsán beszél Márton László a kései pannonepikában működő „közép-európai regionalizmusról”, és hozza azt kapcsolatba – Ivo Andrić, Danilo Kiš és más íróársak mellett (akik között ott vannak például a Duna-könyveket író Claudio Magris és Esterházy Péter, vagy a vajdasági „járás” szépirodalmilag újra és újra, legutóbb *Szeméremékszerék* címen elindított regényciklusában bejáró Tolnai Ottó) – fontos történelmi, eszme- és mentalitástörténeti belátásokkal: „Innen [mármint Aliscából, Pannóniából] van rátekintés akár a késő római ügyekre is, ez a motívum az ő életművében szintén megfigyelhető, másrésztől arra a koncepcióra, amely Bibó Istvánnál *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című eszme-futtatásban vagy Szűcs Jenőnek az Európa három történeti régiójáról írt esszéjében figyelhető meg. Ezt [mármint Mészöly Közép-Európájának térségi megfelelőjét] a fejlődés megkésettiségevel és állandó behozni igyekeztével lehet jellemezni, a jog és a jog kijátszhatóságának játékaival, állandó elnyomás és állandó szabadságigény és -pátosz együjtésével, a letiportak cinikus bölcsességével, ilyesmikkel lehet jellemezni.” És természetesen „ilyesmikkel lehet jellemezni” a *Megbocsátás* „dél-dunántúli kisvárosának” sűrű téridőtapasztalatát is, amelynek találóan pontos szimbóluma: a távoli fővárosból érkező „»filléres« vonatok” egyike után megmaradó füstcsík, amely rendszeresen felbukkan a későbbiekben is, többek között – és legnyomatékosabban – az utolsó fejezet utolsó bekezdésében, miáltal a teljes szöveget jelképező és keretező alakzattá válik. Mészöly utóbb, *Műhelynaplói* 1987-es bejegyzésében a *Pontos történetek, útközben* (1970) egyik részletéhez köti a „*Megbocsátás* »felhőjét«,” illetve a „jelentést sugalló felhő” motívumát: „A völgyön túl masszív báránnyelű tornyosodik, az takarja el a Nagy Keresztély havast. Nyolc napig, amíg idefőnt voltam, nem mozdult el a helyéről. Teljesen valószínűtlen, hogy még a felhő mögött is szikla van.”

Nem véletlenül nevezi az égben maradt szövegtüneményt Balassa Péter „ősténynek” vagy „motivikus őscsírának”, majd azután – a „káosz mélyén rejlő kiismerhetetlen, »irracionális« rend előtti meghajlás” és a „szemantikai mélyáram” jegyében emelve a tétet – olyan „engesztelő, áldozati füstnek és az emlékezés füstjének”, amely párhuzamban áll a nagyapa által emle-

getett „vízzel mint őselemmel”. Thomka Beáta pedig egyenesen a mű címével hozza hasonlósági kapcsolatba a füstcsíkot, amelyben mindkettő a maga módján „lebeg” a kisregény titkokkal és rejtélyekkel terhelt világa „fölött” – a cím képletesen, a füstcsík szó szerint (és képletesen). Szilasi László viszont nem is annyira motívumnak, mint inkább a *Megbocsátás*ban fellelhető tizenkét történet egyikének tekinti az égben lehorgonyzott jelenséget, amely ugyanakkor „valójában nem is történet”, hiszen nem történik vele semmi, azon túl persze, hogy ott marad a levegőben. Mondhatnánk úgy is, hogy a mozdulatlan füstcsík éppenhogy a (hagyományos) történet(mondás) történeten belüli tagadása volna, a tagadás képi jele, szimbolikus motívuma – ahogyan egyébként Szentesi Zsolt is gondolja: „Mintha az idő végtelensége egy térbeli végtelenségbe transzponálnódna, aminek időtlenség, finom lebegés, sejtelmesség a következménye.” A történetmondás és a képi tapasztalat kölcsönhatásait elemző Kelemen Pál pedig olyan felszólításnak érzékeli a füstcsíkmotívumot, amely az epikai művek szokásos befogadásmódjának megváltoztatására sarkall, hogy tudniillik Mészöly kisregényét inkább egymás mellé rendelt képek és látványok soraként olvassuk, semmint egyetlen, egységes és meghatározott célba tartó történetként: „Az egész történet ideje alatt megmaradó füstcsík tehát értelmezhető úgy is, mint ami emblémaszerűen jelenik meg az égen, és e köré az embléma köré szerveződne magának a történetnek az elbeszélése, mint a kép értelmezése.” Következésképpen: „A füstcsík változásai [...] csak metaforikus cserék által ragadhatók meg.” Bár a kisregényszöveg legelső poétikai „cseréjét” még nem tekinthetjük szigorú értelemben metaforának, hanem annak, ami, vagyis az Akutagava-móttó kétoldalú szerkezetét – „Örökös félhomályban élt. Mintha egy törött pengéjű, finom kardra támaszkodott volna.” – megismétlő hasonlatnak: a füstcsík olyan, „mintha puszta felhőalakzat volna, amely [...]”. És noha továbbra is találkozzunk hasonlatokkal a *Megbocsátás* szövegvilágában („mint egy szépen ívelő vonal”; „mint egy gyöngéden földre helyezett szobor”; „mint a megbocsátás fordítottja”...), az uralkodó poétikai alakzat mégis inkább – Mészöly 1969-es Warhol-esszéjének fordulataival – a „létezés-közérzet álomszerű egyidejűségének”, az „elemek egyenrangúságának” igazán megfelelő metafora (vagy szinekdoché) lesz. A „rangsor nélküli” mellérendelések alapító cselekedete: a címben kiemelt fogalom metaforikus átváltoztatása mozdulatlan füstcsíkká – amiből meg következik az összes többi alakzat, legyenek azok formailag akár hasonlatok, akár metaforák, vagy akár szinekdochék...

A művön belüli valóságos terek, illetve tértapasztalatok, tágabban a Bibó által elemzett térségi „nyomorúsághoz” fogható korlátozottságok és szűkösségek megváltása lehetne a nagynéni alakjához kötődő Hangos-puszta mitikus tere, illetve a ráirányuló családi vágy. Ugyanakkor a család földrajzi eredetének helyszínét kizárólag a nagynéni látogatja, és ő is csak álmában, noha

azért reggelente sáros cipővel vagy valóságos dolgokkal tér haza az álomlátogatásokból. Mindenesetre a mesés-valóságos Hangos-pusztára irányuló, a „megbocsátás” szóval is jelölt megváltásvagy hiábavalónak bizonyul – gondoljunk csak a könyörtelen mozdulathoz rendelt „megbocsátás fordítottja” és az el nem hangzott „megbocsátó kérés” fordulataira. És emlékezzünk a *Megbocsátást* is tartalmazó *Volt egyszer egy Közép-Európa* alcímére: *Változatok a szép szomorúságra*; amelynek utolsó szaváról most nem tud nem eszembe jutni a „kelet-európai kisállamokról” értekező Bibó jóval keményebb szava: „nyomorúság”; amely viszont egyúttal az 1983-as kisregény egyik utolsó szava is a Hangos-pusztára felé igyekvő családot ábrázoló álomkép vagy „tablókép” kapcsán: „legyen tanúja a nyomorúság szépségének”. A Hangos-pusztához kötődő idillvágyat megkérdőjelező, egyenesen „nyomorúsággá” fokozódó „szomorúság” rezignált tapasztalata abból is kitér, hogy az utópikus-atópikus helyszínt Mészöly harsány ironiával ábrázolja már a legelső fejezetben: „a marhák nem nélkülözték a nektárt, a proteint és a szénhidrátot.” Egyfelől teljességgel igaza van Takáts Józsefnek, aki szerint a mesés helyen fellelhető „nektár [...] nem csupán az aranykort idézi elénk, hanem a *Himnusz* alapján az egykori Magyarországot is, amelyre még Isten kiterjesztette védő kezét”. Másfelől viszont nem csodálkozhatunk azon sem, hogy Szilasi Lászlót alaposan elidegeníti az „Árkádia-képzetet” idéző leírás „szóválasztásának meglepően biokémiai fordulata”. Nincs hát kivezető út a térségi „szomorúságból” vagy „nyomorúságból” (Bibó emlékezetes metaforájával: „zsákutcából”) – csupán poétikai lehetőségek, érvényes „változatok” vannak a „szép szomorúság” vagy a „nyomorúság szépsége” ábrázolására.

A történelmi és mentalitástörténeti megváltásvagy nehézségével lesz párhuzamos a Warhol-esszéiben megfogalmazott epikai „redukcionizmus” (a *Magasiskolától a Filmig* tartó) folyamatát követő pannonepikai látás- és ábrázolásmód nagyepikai léptékváltásának nehézsége, amely megnyilvánul egyrészt a nem megvalósult regénytervekben, többek között a *Műhelynaplóiban* és Alexa Károllyal 1980-ban folytatott beszélgetésében *Anno* (vagy *Magyar Orlandó*) és *Szent Johanna parafrázis* munkacímekkel jelölt nagyívű elképzelésekben, másrészt a megvalósult regénypótlékokban, vagyis a francia kiadás szövegmontázsának (*Variations désenchantées. Pseudo-roman*, 1994) mintájára megjelentetett *Hamisregényben* és a „beszélynek” nevezett *Családáradásban* (mindkettő 1995-ben látott napvilágot). Vagy éppen a 2002-ben és 2007-ben megjelentetett, egyaránt *Pannon töredék* című elbeszéléskötetekben, amelyek immár a pannon tárgyú szövegekre szűkítve folytatják a pannonepikai fordulat előtt (*Alakulások*, 1975) és után (*Volt egyszer egy Közép-Európa*, 1989) született válogatáskötetek sorát, és amelyek közül az elsőt még maga Mészöly állította össze, a másodikat pedig az ő elképzelései nyomán Wilhelm András. A két kisregény méretű szöveggel záruló 2002-

es kötet tartalma: *Nyomozás; Térkép repedésekkel; Térkép Aliscáról; Anno; Lesiklás; Magyar novella; Szárnyas lovak; Ló-regény; Fakó foszlányok nagy esők évadján; Anyasírató; Megbocsátás; Sutting ezredes tündöklése*. Az immár csakis rövidebb elbeszélésekből álló 2007-es válogatásba pedig az alábbi művek kerültek: *Pannon töredék; Térkép Aliscáról; A balsejtelem lüktető pontocskái; Anyasírató; Nyomozás; Történet; Magyar novella*. (Az 1991-ben Szekszárdon megjelentetett tematikus válogatás, *Az én Pannóniám* egyaránt tartalmaz epikai műveket, műrészleteket, esszéket, jegyzeteket és interjúkat.) A kötet szerkezetekbe emelt pannonepikai alkotások összességét fogadhatjuk akár érvényes regénypótlékként is. Nem teljes kudarcként tehát, hanem részlegességében is egészes sikerként. Tandori Dezső egyik kötetcímével: „megnyerhető veszteségként”. Meggyőzően foglalja össze Szolláth Dávid a kései Mészöly-próza sajátosságát, a meg nem valósult nagyepikai tervek és a megvalósult kisepikai művek közös tanulságát: „A regénytervek részeként készülő rövidprózák ugyanis kétségtelesenül gazdagodtak attól a nagyobb ambíciótól, amely létrehozta őket. [...] A töredék, mint valami őslény csontja, sejteti az egész arányait. A meg nem valósult regénytervek aurája, illúziója megemeli a kései Mészöly-elbeszéléseket.”

Úgy is mondhatnánk, hogy a Mészöly-epika kezdetektől érvényesülő „redukciós” logikája, illetve annak továbbvitele a *Film* utáni időszak elbeszélés-poétikai övezetébe, csakis ilyen eredményhez vezethetett: a „végleges töredékek” mozaikos téridőalakzatainak kiterjedt szövegvilágához, amelyben a Pannóniához vagy Közép-Európához köthető térségi-történelmi tapasztalattal – Bibónál: „kelet-európai kisállamok nyomorúsága” vagy „zsákutcsa magyar történelem”; Adynál: „eb ura fakó” vagy „nekünk Mohács kell” – egy lényegű *regénytelenség* hiányérzetét enyhíthetik a „szép reménytelenség” olyan poétikailag telített „változatai”, mint amilyen az innen nézvést is beszédes című *Megbocsátás*.

Irodalom

- Alexa Károly: *Beszélgetés Mészöly Miklóssal*, Jelenkor, 1981.
- Bagi Zsolt: *A Megbocsátás anomologikus szimbolikája*, in: Müllner, Odorics, 2001.
- Balassa Péter: *A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma*, in: Penavin, Thomka, Utasi, 1986.
- Kelemen Pál: *Kép és szöveg Mészöly Miklós Megbocsátás című elbeszélésében*, in: Józán Ildikó, Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Az elbeszélés módozatai. Narratíva és identitás*, Budapest, 2003.
- Márton László: *Mindent megragadni, mindent összesűríteni. Szolláth Dávid interjúja Mészöly Miklósról*, a *Műhelynaplók megjelenése kapcsán*, Kalligram, 2007, 10.
- Müllner András, Odorics Ferenc (szerk.): *Megbocsátás*, Budapest–Szeged, 2001.

- Nádas Péter: *Egy antiromantikus szuperszemélyes éntelen antinacionalista patrióta*, in: *Arbor mundi*, Budapest, 2020.
- P. Simon Attila: *Vér, szenvedés, halál, jogtörténet. Buda és Pest 1686 és 1708 közötti bírósági gyakorlatainak jelentősége Mészöly Miklós prózájában*, Jelenkor, 2001.
- Penavin Olga, Thomka Beáta, Utasi Csaba (szerk.): *Tanulmányok, Újvidék*, 1986.
- Szentesi Zsolt: *Az ismétlődés és a metaforikus epikai struktúra Mészöly Miklós Megbocsátás című művében*, in: *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*, Eger, 1990.
- Szilasi László: *Diszkréció, avagy mikor egy csomó arab ledobja burnuszát*, in: Müllner, Odorics, 2001.
- Szolláth Dávid: *Térképek áradásban*, in: Müllner, Odorics, 2001.
- Szolláth Dávid: *Mészöly Miklós*, Budapest, 2020.
- Szörényi László: *A jelkép átírása*, in: Penavin, Thomka, Utasi, 1986.
- Takáts József: *Megbocsátás: mítoszelemzés*, Jelenkor, 1991.
- Thomka Beáta: *Az ötödik kérdés*, in: Penavin, Thomka, Utasi, 1986.
- Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*, Pozsony, 1995.